

Факти,
гіпотези,
пошук

Роман КИРЧІВ

МІФОЛОГІЯНА ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Roman KYRTSHIV The Mythical World of Volodymyr Hnat'uk.

Автор підготував до видання, на основі автографу, недруковану досі працю видатного українського народознавця Володимира Гнатюка "Нарис української міфології" Подаємо вступну статтю до публікації цієї вельми цікавої праці, яка найближчим часом нарешті побачить світ. Матеріал проілюстровано малюнками Олени Кульчицької, підготовленими художницею в 1918-21 рр. спеціально для даної праці В.Гнатюка.

У широкому колі народознавчих інтересів, збирацьких пошуків, публікаторських опрацювань і наукових досліджень Володимира Гнатюка помітне місце займає українська народна міфологія. Ця тема цікавила його з юнацьких років. Уже в одній з найраніших своїх друкованих праць у рецензії на статті Францішека Ржегоржа про народні вірування і звичаї українців Галичини - В.Гнатюк докладно реферує, зокрема, зміст публікації чеського етнографа, присвяченої характеристиці чорта в народних оповіданнях¹. Помітна досить добра обізнаність молодого автора рецензії з фольклорним матеріалом стосовно народної демонології і намагання наукового підходу до його розгляду.

З того часу В.Гнатюк не опускає з поля своєї уваги народну міфологію. Сам збирає й інших заохочує записувати народні оповідання і вірування, що відносилися до цієї сфери народної духовної культури. У 1904 р. виходить підготовлений ним обширний том "Знадоби до галицько-руської демонології"², що містить 400 народних оповідань на цю тему, з них майже половина (196) записи самого упорядника. У "Передньому слові" В.Гнатюк наголошує на важливості фіксації і публікації фольклорних творів

і етнографічних відомостей з народної міфології: "Звичайно записувачі звертають найбільшу увагу на пісні та казки, а інші матеріали, між тим і такі, як обняті сим томом, записують лише випадково. Тим часом, якраз такі матеріали мають спеціальну ціну для нас і то не лише тому, що їх зібрано відповідно дуже мало, але й з тої причини, що в них міститься багато елементів, властивих лише нашому народові, а не перебраних із загальнолюдської скарбниці фольклорної, як се, приміром, із казками. Розуміється, що тими словами не хочу я приписувати сим матеріалам цілковитої оригінальності; звертаю на них лише більшу увагу, якої вони заслуговують вповні"³

Володимир Гнатюк (1871-1926)

У 1905 р. В.Гнатюк видав перекладену ним на українську мову розвідку Володимира Антоновича "Чари на Україні". У "Передньому слові" до цієї публікації перекладач наголошує, що бажає привернути увагу до цієї "надзвичайно цікавої" теми "широкі круги читачів" та "спонукати охочих до збирання а евентуально і опрацювання відповідних матеріалів"⁴.

Другий том "Знадобів...", що вийшов двома книгами у 1912 р.⁵, був продовженням пу-

¹Гнатюк В. Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі - ЗНТШ). - 1896. - Т. 9. - С. 41-45 (Бібл.)

²Етнографічний збірник. - Львів, 1904. - Т.15. - 272с.

³Гнатюк В. Передне слово //Етнографічний збірник. - Т 15. - С. 1.

⁴Антонович В. Чари на Україні. - Львів, 1905. - С. 3.

⁵Знадоби до української демонології //Етно-

блікації матеріалів з української демонології. Він охоплює 1175 народних оповідань і не тільки з Галичини (як у першому томі), а й з Наддніпрянської України. Коли ще додати до цих трьох книг В.Гнатюка видану за його ініціативою і допомогою збірку "Матеріали до гуцульської демонології"⁶, підготовлену народним учителем Антоном Онищуком, то будемо мати і досі непереврене найоб'ємніше і найгрунтовніше в нашій фольклористиці видання з української народної міфології.

В обох книгах "Знадобів до української демонології" надрукована обширна вступна студія упорядника "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків"⁷, яка є спробою системного історико-теоретичного узагальнення відомостей і матеріалів з української народної міфології. У спадщині В.Гнатюка вона є найзначнішим з досі опублікованих його досліджень на цю тему. Для нас вона являє інтерес ще й тим, що має прямий зв'язок з пізнішою працею вченого "Нарис української міфології", яка залишилася в рукописі і яку хочемо тепер дати в руки читацької громади.

* * *

Українська народна міфологія, окремі її персонажі і питання ще задовго до В.Гнатюка привертала увагу дослідників. Опрацювання відповідної бібліографії і аналіз зробленого в цій ділянці може бути предметом спеціального дослідження. Тут лише дуже побіжно торкнемося основних моментів історії і результатів цієї роботи.

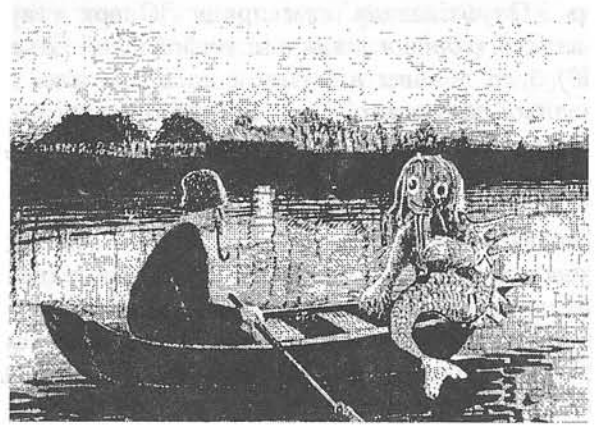
Початки збирання і вивчення матеріалів та відомостей з української міфології пов'язані з атмосферою того загального піднесення інтересу до простого народу, його традиційної культури, яке приніс романтизм наприкінці XVIII в перші десятиріччя XIX ст. Після класицистичного і просвітительського ігнорування міфології і потрактування її як продукту темноти та суєвір'я, романтична філософія й естетика підняли міф до рівня вищих досягнень народного поетичного генія і мудрості. На хвилі романтичного захоплення міфом постала, зокрема, знаменита праця Якоба Грімма "Німецька міфологія" (1835), яка мала великий вплив на активізацію процесу вивчення національних міфологій, в тому числі і слов'янських народів.

графічний збірник.— Львів, 1912.— Т. 33; Т. 34.

⁶Матеріали до гуцульської демонології. Записав у Зелениці Наддніпрянського повіту Антін Онищук... //Матеріали до українсько-руської етнології.— Львів, 1909.— Т. 11.— С. 1-139.

⁷Етнографічний збірник.— Т. 33.— С. V-XLII; Т. 34.— С. V-XXIV

Саме до того часу відноситься одна з ранніх відомих спроб характеристики української народної міфології на основі фольклорних творів. Маю на увазі малознану статтю українського фольклориста і етнографа, сучасника і сподвижника "Руської трійці" Григорія Ількевича (1801-1841) "Про руську міфологію за народними переказами", датовану 1837-м і надруковану 1839 року⁸. В ній стисло характеризуються основні персонажі української народної міфології — головню нижчої — демонології, розміщені в алфавітному порядку їх назв.

Культчицька О. Водяник. Туш, перо, пензель.

У 30-х роках XIX ст. розгортає роботу над дослідженням народної міфології Іван Вагилевич. Праця була задумана як монографія про слов'янську демонологію, в якій головне місце мав посідати український відповідний фольклорний і етнографічний матеріал, зібраний здебільшого самим автором. Збережені в його архіві дані засвідчують великий обсяг виконаної І.Вагилевичем збирацької і дослідницької роботи на цьому полі. Рукопис "Слов'янська демонологія"⁹ містить докладний план цього дослідження, проспективні розробки його частин і розділів, виписки з різних праць, списки персонажів з міфології різних народів, начерки і чистові опрацювання окремих частин тексту. Вражає небуденна для свого часу широкомасштабність задуму, серйозність і оригінальність підходу до його реалізації.

На жаль, ця праця не була завершена в наміченному плані. Перешкодили цьому об'єктивні труднощі і несприятливі умови життя та діяльності

⁸Ilkiewicz Mirosław. O mitologii ruskiej według podań ludu //Słowianin.— Lwów, 1839.— Т. 2.— С. 91-95.

⁹Wagilewicz J. Demonologia słowiańska //Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника АН України.— Відділ рукописів.— Фонд І.Вагилевича.— N 39, пап. 9.— Арк. 1-46. Докладнішу характеристику цієї праці див.: Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці".— К., 1990.— С. 169-174.

вченого, відсутність багатьох потрібних праць і розробок з національних міфологій та їх численні інформаційні прогалини з різних місцевостей України. І все ж збережені результати опрацювання цієї теми І.Вагилевича становлять чималий інтерес. Передусім з науково-методологічного та фактологічного боку, а також з погляду історії української наукової міфології, що майже зовсім залишилося поза увагою дослідників.

Більше пощастило дослідницьким зацікавленням у сфері народної міфології Якова Головацького. Оpubлікована ним праця "Очерк старославянського баснословия или мифологии" (Львів, 1960) була певним підсумком його тривалої попередньої збирацької і дослідницької праці в цій ділянці. Вона, як і праці І.Вагилевича про слов'янську демонологію, оперта здебільшого на українські фольклорні й етнографічні матеріали. Я.Головацький вказав на наявність у народних віруваннях, обрядах численних реліктів, давньо-слов'янської міфологічної архаїки, зокрема, звернув увагу з цього погляду на весняні, купальські і колядні звичаї та обряди, весільний обрядовий спів "ладкання", міфологічні мотиви й образи в народних казках та ін.

Народній міфології приділив значну увагу Микола Костомаров у монографії "Об историческом значении русской народной поэзии" (Харків, 1843). Він вважає її джерелом багатьох мотивів, образів, поетико-виражальних засобів народних пісень, зокрема першопочатком народно-поетичного символу. Під цим кутом зору вчений розглядає численні змістові і поетичні моменти українського пісенного фольклору. Ще обширніше охоплюється і розглядається міфологічна тема в українському фольклорі, зокрема в народних повір'ях і піснях, у книжці М.Костомарова "Славянская мифология" (Київ, 1847).

Великий український фольклорний і етнографічний матеріал використав відомий представник міфологічної школи в російській фольклористиці Олександр Афанасьєв у своїй трьохтомній монографії "Поэтические взгляды слов'ян на природу"¹⁰. У всіх розділах цієї праці в тексті і примітках - автор звертається до відповідних порівняльних даних з українського фольклору як на основі друкованих праць, так і рукописних джерел.

В дусі теоретичних засад міфологічної школи написана монографія українського вченого Олек-

сандра Потебні "О мифическом значении некоторых обрядов и поверий" (Москва, 1865). Ця праця майже повністю базується на аналізі, виявленні міфологічного субстрату в українських народних звичаях і обрядах календарного й сімейно-побутового циклів, а також в обрядовому пісенному фольклорі, повір'ях, забобонах, приказках, прислів'ях, давніх народних іграх та ін.

Під значним впливом романтичного підходу до розгляду і трактування народної міфології, теорії і практики міфологічної школи, зокрема праць О.Афанасьєва, написаний нарис І.Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу. Ескіз української міфології" (Львів, 1876).

Обширний матеріал з української народної міфології зібраний фольклористами і етнографами, згуртованими навколо Південно-західного відділу Російського географічного товариства. Значна частина цього матеріалу побачила світ у підготовленому під керівництвом Павла Чубинського виданні "Труды этнографической экспедиции в западно-русский край", зокрема в його перших п'яти томах (1872-1878), які містять етнографічні відомості і фольклорні твори про народні вірування, забобони, світоглядні уявлення, замовляння, обряди, звичаї, пісні, казки та ін.

Збереженим у традиційно-побутовій культурі пам'яткам української народної міфології приділена значна увага в працях Миколи Сумцова, особливо в його монографії "Культурные переживания" (Київ, 1890), фольклористичних розвідках Михайла Драгоманова, дослідженнях російського вченого-слависта Олександра Веселовського, в численних публікаціях матеріалів і досліджень українських етнографів і фольклористів Володимира Милорадовича, Петра Іванова, Бориса Грінченка та ряду інших авторів, що друкувалися здебільшого на сторінках української періодики.

Стислий розгляд питань релігійного світогляду нашого народу в передхристиянські часи, критичний аналіз і осмислення відомостей про богів і різні культу княжої доби, народну демонологію в "Історії України-Руси" Михайла Грушевського орієнтує вивчення української міфології на рівні новочасної науки¹¹. В.Гнатюк, до речі, відразу сприйняв цю орієнтацію і в своїх наступних працях не раз покликається на відповідні судження свого авторитетного учителя.

Коли ще додати матеріали і відомості з української народної міфології, опубліковані рядом іноземних дослідників (Оскар Кольтбер-

¹⁰ Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифологическими сказаниями других родственных народов.- Москва, 1865.- Т. 1; 1868.- Т. 2; 1869.- Т. 3.

¹¹ Грушевський М. Історія України-Руси.- Київ, 1991.- Т. 1 (репринтна публікація за третім виданням - 1913).- С. 315-337.

гом, Антоні Подбереським, Євгеніушем Руліковським, Володимиром Ястребовим, Франтішеком Ржегоржем та ін.), то це буде в загальному той основний доробок у сфері вивчення цієї теми, який у свій час мав перед собою В.Гнатюк. За своїм характером, науковим рівнем і вартістю цей доробок дуже різний, позначений як впливом наукових концепцій різних шкіл (романтичної, міфологічної, порівняльно-історичної), так і просто любительським, дилетантським підходом до народної міфології.

* * *

Враховуючи зроблене щодо вивчення української народної міфології і взагалі слов'янської та інших національних міфологій, В.Гнатюк у своїх студіях над цією темою відмовився від далекосяжних теоретизувань та всіляких, за висловом І.Франка, "міфологічних фантазувань". Основний наголос поставив на максимальний збір відповідного матеріалу з усієї етнічної території України, його систематику, аналітичне опрацювання і осмислення головно на основі народної семантики персонажів і явищ української народної міфології в контексті з відповідними реаліями міфології інших народів.

Крім згаданої рецензії на статті Ф.Ржегоржа, в якій В.Гнатюк відзначив цінність зібраних дослідником фольклорних і етнографічних матеріалів з української демонології, він звернув увагу і на інші публікації стосовно цієї теми. Так, у своїх оглядах етнографічних матеріалів, розміщених у журналі "Киевская старина" вчений виділив, зокрема "Заметки о малорусской демонологии" і нарис "Украинская ведьма" Володимира Милорадовича¹², в яких відзначав "докладне знання предмета, використання відповідної літератури, порівняльну методику дослідження, ясність і аргументованість поглядів". В.Гнатюк стверджує наукову доцільність і раціональність такого спрямування досліджень народної демонології, оскільки це уможливило висвітлити в ній як загальнонародські погляди, так і специфічно національні елементи. Згодом В.Гнатюк повною мірою використав ці та інші праці В.Милорадовича в своїх дослідженнях, присвячених українській народній міфології.

Уже в цих рецензіях В.Гнатюк виявив свою прихильність до вивчення народної міфології за окремими її персонажами, істотами. При цьому вважав необхідним охоплення оглядом усієї етнічної території України, щоб показати відміни

і навіть дрібні нюанси їх фольклорної характеристики в різних місцевостях. З цього погляду він констатував як недолік те, що в розділі про русалок праці В.Милорадовича "Заметки о малорусской демонологии" охоплено надто скупий матеріал, що "ціла карпатська територія, на якій існує ще дотепер значне число переказів про русалок, не заступлена в тому матеріалі"¹³. А тому і "висновки на його підставі не можуть бути остаточні"¹⁴.

Вважаючи основною передумовою наукового дослідження української народної міфології належну повноту відповідної фольклорної й етнографічної інформації з усієї території України, В.Гнатюк відповідно спрямовував і увагу збирачів на фіксацію такого матеріалу. У своїх методичних порадах, питальниках (квестіонарах), інструкціях і відозвах, адресованих збирачам народознавчих матеріалів, він постійно наголошував на важливості повсюдного запису матеріалів з народної міфології. Так, у одній з таких відозв (написаній разом з І.Франком) народні оповідання демонологічного змісту навіть винесені на перше місце у фольклорній прозі: "найбільшу увагу просимо звернути тут на демонологічні матеріали: оповідання про чортів, різних страхів, хованців (домовиків), блуд, смерть і персоніфіковані хвороби, мерців, покутників (душі на покуті), висельників і топельників, упирів, вовкулаків, відьом і чарівниць та знахорів і чарівників, хмарників (градобурів) інклюзників, закопані скарби..."¹⁵.

Таке розуміння і такий підхід до вивчення народної міфології знайшли свій предметний вираз у вказаних вище виданнях В.Гнатюка "Знадоби до галицько-руської демонології" (1904), та в його другому томі (у двох книгах) "Знадоби до української демонології" (1912). Таким чином, можна сказати, що ці публікації і розвідка "Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків" були певним підсумком і узагальненням результатів вивчення української народної міфології, в тому числі і виконаної самим В.Гнатюком та під його керівництвом роботи на цьому полі, практичною реалізацією його дослідницьких роздумів і поглядів на цей предмет.

У вступній частині названої розвідки, якою після "Переднього слова" відкривався другий том "Знадобів", В.Гнатюк так формулював мету своєї праці: "Я поставив собі за задачу відтво-

¹²Огляд часописей за 1899 р. //ЗНТШ.– 1900.– Т. 38.– С. 7-8 (Наукова хроніка. Частина "Огляду" В.Гнатюка підписана ініціалами В.Г.); Огляд часописей за 1901 р. //ЗНТШ.– 1902.– Т. 48.– С. 7 (Наукова хроніка).

¹³ЗНТШ.– 1900.– Т.38.– С. 8.

¹⁴Там само.

¹⁵Франко І., Гнатюк В. До збирачів етнографічних матеріалів //Літературно-науковий вісник.– 1904.– Т. 28, кн.12.– С. 215.

рити образ демонічних постатей на підставі матеріалів, записаних із уст народу, але не вдаватися при тім у такі інтерпретації, пояснювання та здогади, яких повно у міфологів, та з яких досі мало що устоялося. Найвірніший вийде образ тоді, коли буде чисто описовий і я сього тримався"¹⁶. Це засадниче методологічне положення наголосив учений і в стислому резюме своєї розвідки, вміщеної в "Хроніці НТШ" Вказує, що на основі фольклорних матеріалів він прагне відтворити "образ поодиноких демонічних постатей, тримаючися при тім описової методи і не вдаючися у міфологічні інтерпретації, які все мусять виходити суб'єктивні"¹⁷

Кульчицька О. Лісовик. Туш, перо, пензель.

В.Гнатюк застерігає також, що його розвідка не дає повної системи української міфології, "а лише характеристики демонів, які можуть увійти до такого систему"¹⁸ Повна характеристика української міфології, на його погляд, повинна б включати народні уявлення про сотворення

світу, людини, загробне життя, відомості про тих християнських святих," що заступили з часом демонів і сповняють їх функції"; такі істоти, які згадуються у фольклорі, але поки що немає достатнього матеріалу для їх окреслення, наприклад, залізна баба, що сидить у кукурудзі, якою лякають дітей, житній дід, баба-яга, манія, мара, горе, зоря (зірниця), місяці, райдуга (веселиця, веселка), смоки, рахмани, "що були, мабуть, також демонічними істотами, домашній вуж (відомий з байки Хмельницького), який правдоподібно лишився з культу вужа і т.д."¹⁹

З цього зауваження виразно пробивається думка дослідника про потребу цілісного охоплення української народної міфології. Він зазначає, що теперішню відсутність достатнього матеріалу для характеристики вказаних істот не можна вважати за незмінний стан, "бо дальші пошукування в сім напрямі можуть увінчатися добрими успіхами, треба лиш за них узятися"²⁰.

Те, що В.Гнатюк уже в той час думав про узагальнюючу працю, присвячену українській народній міфології, ще виразніше висловлено у згаданому резюме. Характеристики представлених у реферованій розвідці демонічних постатей трактуються як такі, що "на їх основі можна буде зладити повний нарис української міфології"²¹.

Уже з перших слів розвідки видно, що В.Гнатюк добре уявляв собі структуру такої праці і цілісну систему її предмета: "Наші давні предки були з огляду на віру пантеїсти. Вони вірили, що весь світ, небо, повітря й уся земля заповнені богами та що вся природа жива, повна всякого дива, а в ній усе думає й говорить нарівні з людьми та богами. На чолі світу стояли боги, що всім кермували; за ними тягнувся цілий ряд нижчих божеств та демонів, який старшим богам стояв до послуги; на кінці стояли люди, обдаровані надприродною силою, які могли не лише конкурувати з демонами та спорити з ними, але навіть примушували сповняти їх волю, коли сього вимагали обставини"²².

Отже, чітко виділяє три основні групи міфологічних істот: 1) верховні боги, що всім управляли; 2) нижчі божества і демони, які були підпорядковані першим; 3) люди з надприродною силою, "богочоловіки" При цьому застерігає, що немає достатньої кількості писемних пам'яток, які достовірно засвідчували б побутування в давнині всіх цих категорій міфологічних істот, описували б їх культ і харак-

¹⁶Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків //Знадоба до української демонології.— Т. 2, Вип.1.— Етнографічний збірник.— Т. 33.— Львів, 1912.— С. VII

¹⁷Хроніка НТШ.— Львів, 1913.— N 54.— Вип. 2.— С. 10.

¹⁸Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. VII

¹⁹Там само.

²⁰Там само.

²¹Хроніка НТШ.— 1913.— N 54, вип. 2.— С. 10.

²²Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. V

теризували б їх "з такими подробицями, як се має місце, приміром, у старинних греків" Але, продовжує вчений, на основі наявних згадок у пізніших джерелах і з допомогою аналогій до релігійних систем інших індоєвропейських народів, зокрема "найближчих нам греків", та збережених до наших днів серед простого народу вірувань і обрядів "можемо відтворити собі доволі повний образ первісного релігійного світогляду наших предків".²³

Далі автор наводить літописні згадки про вищих богів на Русі (Перуна, Хорса, Дажбога, Волоса та ін), відомості з давніх писемних джерел про поклоніння наших предків силам природи. Вказує, що впродовж довшого часу від прийняття християнства до наших днів багато втрачено з колишніх уявлень і вірувань, позатиралася відмінності в характеристиках демонічних істот, а тому "треба добре орієнтуватися в матеріалі, щоб не помішати прикмет одних демонів із прикметами других"²⁴

Характеристика категорії вищих міфологічних істот - богів - обмежена тут, властиво, лише дуже загальними конспективними відомостями. Основна увага автора розвідки зосереджена на міфологічних персонажах і уособленнях двох наступних груп, себто достосована до матеріалу, що подавався в самих збірниках.

Ця праця побудована так, що в ній у певній послідовності характеризуються демонічні істоти і персоналізації. Усіх їх 53, кожній з них присвячена окрема стаття, скомпонована на основі відповідних фольклорних матеріалів з різних місцевостей України. Відомості систематизуються так, щоб дати зовнішній образ демонічної істоти — як він змальований у фольклорі і віруваннях з врахуванням місцевих відмін і варіювання, з'ясувати його походження, природу, характер, функції відповідно до побутуючих у різних місцевостях національного ландшафту народних вірувань. Ця характеристика щедро ілюструється цитатами з фольклорних творів, тому виходить надзвичайно жвава і колоритна, доступна і зрозуміла для найширшого читацького кола. Вона об'єктивна і переконлива передусім тим, що основне слово надане фольклорним текстам, вибірки з яких пов'язуються в певну цілість.

Однак роль автора праці аж ніяк не зводиться лише до компіляції фольклорних відомостей. Він істотно збагачує першоджерельну сутність останніх своїм глибоким знанням і розумінням народнопоетичного матеріалу, виражених у ньому реліктів давнього світогляду,

міфологічних уявлень та вірувань і пізнішої їх еволюції та змін під впливом християнської ідеології. Простота і доступність викладу вміло поєднана з науковістю, вказівками на джерела кожної конкретної інформації, на відповідні аналогії і паралелі в традиційній культурі інших народів. Ці останні відомості підсилюються відсилками до кращих і найбільш ґрунтовних праць із слов'янської та світової міфології. Прикінцевий список таких праць при окремих статтях — досить значний.

Кульчицька О. Нявка заманює парубка. Туш, перо, пензель.

Кожна стаття озаглавлена загальною назвою демонічної істоти чи явища з її народними і місцевими варіантами в дужках. Наприклад, перша стаття про чорта, якою відкриваються характеристики, має заголовок "Чорт (біс, диявол, дідько, шез би, шезник, він, той пек му, осина, осинавець, скаменюшник, злий, сатана)" До цього розділу віднесені і народні оповідання про страхи. "Що таке страх, — зазначає В.Гнатюк, — сього не означається ніде виразно, але на запит дістається від оповідача відповідь, що лише "біда" страшить, а під бідою розуміється чорт. Тому відділ оповідань про страхів не творить властиво самостійної групи, лише мусить причислятися до оповідань про чортів".²⁵

Таке групування назв і повір'їв стосовно певних персонажів народної демонології — також один з істотних аспектів наукової розробки і осмислення матеріалу теми. Нерідко в публікаціях з народної міфології (зокрема, авторів-аматорів) такі по суті синонімічні назви відносяться до начебто різних міфологічних реалій. Тому певні конкретні кроки щодо вияснення семантики і функціональної прив'язки назв істот народної міфології є водночас і реальним поступом у ро-

²³Там само.

²⁴Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. VII.

²⁵Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. XV

зробці систематики матеріалу цієї теми. Опираючись на наукову літературу, дослідник вказує і на відповідні назви однотипних з українськими міфологічних персонажів у інших слов'янських народів, зазначає ці випадки, коли такі аналоги відсутні, не знані іншим слов'янам, не зафіксовані. Це також дуже цінний елемент у студіях В.Гнатюка над українською народною міфологією.

Відповідно до наявного матеріалу характеристики ряду демонічних персонажів розростаються до багатосторінкових чи зводяться лише до кількох рядків, як, наприклад, "Скарбник", "Лизун", "Морок", "Дідо" ("Капуш") тощо. Властиво, з суми таких послідовно номерованих характеристик і складена вся розвідка. Вона охоплює групу демонічних істот (Чорт, Домовик, Лісовик, Полевик, Водяник, Болотяник, Блуд, Мавки, Русалки та ін. – 22 номери), ряд міфологічних персоніфікацій космічних тіл, явищ природи (Сонце, Місяць, Зорі, Мороз, Вітер, Огонь, Літо, Зима), уявлень про долю, різні хвороби, смерть, душу, мерців, упирів, вовкулаків, людей з надприродною силою відьом, знахарів, градівників та ін.

Вважаю потрібним звернути увагу на ці характерні прикмети розвідки В.Гнатюка і його методики розробки цієї теми, оскільки вони лягли в основу і структуру його більш обширної наступної праці — "Нарису української міфології"

* * *

Як уже згадувалося, В.Гнатюк носився з наміром написання узагальнюючої праці про українську народну міфологію, продумував її структуру, план, розробляв окремі частини. Спробою реалізування цього задуму став "Нарис української міфології", рукопис якого датований 1918 роком. Тоді почала оживлятися занепада під час війни українська видавнича справа. У Відні засноване 1917 р. видавництво "Чайка", яким керував відомий письменник Антін Крушельницький, у Львові відновлювала діяльність "Українсько-руська видавнича спілка". Саме з цими установами В.Гнатюк мав, очевидно, домовленість про видання двох книжок народних міфологічних оповідань і "Нарису української міфології" Для ілюстрування цих книжок він запросив Олену Кульчицьку, яка проживала тоді у Перемишлі.

Листи В.Гнатюка до О.Кульчицької дають досить обширну інформацію про цей задум і хід його здійснення. Ось уже в листівці від 23 лютого 1918 р. В.Гнатюк писав: "Я ладжу тепер рівночасно дві книжочки народних мітів одну для А.Крушельницького, другу для Вид[авничої] спілки і хотів би, щоб Ви поробили до них ілю-

страції так, як ми говорили в часі Вашого побуту у Львові. Прошу повідомити мене, чим Ви тепер зайняті, коли будете вільні і коли можна би Вам надіслати рукопис. Надіюся, що Ви вже досі понамальовували хоч трохи чортиків".²⁶

З листа від 26 червня 1918 р. видно, що рукописи планованих книжок з міфами були художниці вже надіслані на той час. В.Гнатюк заохочував її до малювання ілюстрацій, радив користуватися, крім текстів оповідань, і "Етнографічним збірником" т. 33, 34, себто другим томом "Знадобів до української демонології" з його передмовою. "Я хочу видати аж три книжки, що будуть дотикати нашої мітології - пояснював В.Гнатюк свій задум. Перша - се буде "Нарис української мітології" В ній буде розширена і доповнена передмова з "Етн[ографічного] збір[ника] 33, 34. Як бачите, в ній подані описи демонів (божеств), які відповідають у малярстві портретові. До сеї книжечки треба, отже, зладити портрети всіх демонів, отже: Домовика, Полевика, Лісовика, Чугайстра, Русалки, Сонця, Місяця, Холери, Відьми і т.д. З кожного демона повинен бути один портрет. У другій і третій книжечці містяться оповідання про ті демони, а образки в них повинні представляти сцени з їх життя, також один образок до кожного демона".²⁷

Ця тема є домінуючою і в інших листах. Надзвичайно цікаві поради В.Гнатюка художниці.²⁸ Робота, як видно, посувалася інтенсивно. Але події осені 1918 р., розвал Австро-Угорської імперії, утворення Західно-Української Народної Республіки, польсько-українська війна і далі драматичне розгортання політичних реалій у Галичині і на Великій Україні перервали цю роботу. А до того ще й важка недуга вченого і домашні нестатки. "Щодо мене самого, — скаржився в листі до О.Кульчицької від 16 травня 1919 р., — то можу тільки сказати, що такого поганого і тяжкого часу, як від грудня, я не переживав ще ніколи. Ні запасів поживи, ні вугля, ні нічого іншого, потрібного до життя, — і при тім сам собі дивуюся, що тільки відповідно короткий час я мусив лежати в ліжку, а поза тим уставав і робив, що міг".²⁹

І, все-таки, тут же просить художницю закінчувати ілюстрації до "обох книжечок" і готуватися до третьої — "Нарису української міфології". "Так, мені тепер дуже тяжко працювати

²⁶Архів Художньо-меморіального музею Олени Кульчицької у Львові. – Г-в/10, N 2013.

²⁷Архів Художньо-меморіального музею Олени Кульчицької у Львові. – Г-в/3. – N 1552.

²⁸Тут немає можливості докладніше зупинитися на цьому, маю намір зробити це в окремій спеціальній роботі з публікацією листів.

²⁹Там само. – Г-в/3. – N 1551.

над нею, але може я її викінчу і тоді повідомлю Вас та передам через когось, щоби Ви й її зілжостровали".³⁰ В листі від 1 лютого 1920 р. висловлює надію, що може скоро прийде час, коли можна буде відновити "занедбані праці". Щодо "Нарису...", то повідомляє, що ще не закінчив його через різні несприятливі обставини.³¹

Та всупереч сподіванням умови не поліпшилися. Стало ще гірше, пішли післявоєнні негаразди польської окупації Галичини. Цілком занепала наукова і видавнича діяльність в Науковому товаристві ім. Т.Шевченка, ще дошкульнішими стали матеріальні нестачі, пов'язані з побутовими потребами і утриманням сім'ї. Під впливом цих умов з'явилося неймовірне для одержимого наукою вченого — розчарування і втрата інтересу до наукової праці. Філарет Колесса наводить сповнені гіркою резигнацією слова В.Гнатюка в той час. "Пощо я маю даремно витратити силу на складання збірників і писання праць, коли нема вигляду на їх видання".³² Ця ж скарга звучить і в листі до українського літературознавця Михайла Могилянського від 28 жовтня 1925 р.: "Науково працювати у своїм фаху не можу, бо не маю де друкувати". І далі додає із властивим йому гумором: "Та й, зрештою, добре, що не можна друкувати, бо якби я повидавав усі матеріали, то що лишилось би наслідникам, коли такі появляться, бо досі їх також не видно".³³

Дещо допомагали зв'язки з Товариством "Просвіта" в Ужгороді, почесним членом якого було обрано В.Гнатюка в 1921 р., можливість друкуватися в його виданнях і, що особливо важливо, одержаний з допомогою закарпатських друзів заробіток, пов'язаний з дорученим йому укладанням "Словника закарпатських говірок".

Тоді відновилась у Гнатюка надія на видання в Закарпатті його праці про українську міфологію. В листі від 13 червня 1924 р. до свого близького приятеля в Ужгороді, вченого і активного громадсько-культурного діяча Івана Панькевича він писав: "Звертаюся до Вас з іще одною пропозицією. Коли я відішлю словар, то мушу зайнятися якоюсь іншою роботою. Я вже давно хотів видати "Українську мітологію" (популярну для

широких кругів), бо вважаю її дуже цінним остатком нашої старої культури. І коли Ви переглянете слов'янську мітологію — чи Махала, чи Нідерлього (що написані найкритичніше), побачите, що найбільша частина матеріалу, на яким вони опираються, наша — українська. Тим часом самі українці ні не знають цього, ні не цінять (тому, що не знають). Значну її частину маю готову (коло половини). Та ще багато треба дописати. Обчислюю, що книжечка форматом Видавничої спілки — мала би 10-12 аркушів друку. Чи не видала б її Ваша "Просвіта" або яка інша фірма, — бо в нас тепер трудно знайти накладця. До неї можна би поробити й образки (дещо вже намалювала О.Кульчицька), але се збільшило б значно кошт накладу, бо треба би платити за образки і за кліші. Чи можливо се видати в Вас, не знаю, але піддаю проект".³⁴

Наведені рядки з листа цікаві кількома моментами стосовно міфологіяни В.Гнатюка. Вчений зазначає, що "давно" хотів видати популярну для широкого загалу працю про українську міфологію, виходячи головно з того переконання, що остання є "дуже цінним" реліктом нашої давньої культури. Звертає на себе увагу принципове наукове положення про історичну і навіть доісторичну глибину культурної традиції українського народу і акцентування не стільки на академічному аспекті цього погляду, скільки на його прикладному функціональному сенсі — на потребі пізнання, усвідомлення і належного поцінування цього самими українцями. Себто вчений вказує на один з найефективніших, найдійовіших чинників формування і утвердження національної свідомості — пробудження історичної пам'яті, пізнання глибин свого коріння й етнокультурної спадщини.

Звідси передусім і бажання видати таку працю про українську міфологію, яка була б доступною для широких кіл читачів. В цьому зв'язку заторкнув В.Гнатюк ще одне немаловажне питання, висловитись з якого публічно може вважав не зовсім зручним чи науково коректним, але в листі подав прямим текстом, — про широке використання матеріалу з української народної міфології у працях, присвячених дослідженню загальнослов'янської міфології. При чому, використання часто без національної атрибуції цього матеріалу і мимовільним чи тенденційним знеособленням, розмиванням у загальнослов'янському морі його приналежності до української культури. Це було властивим для ба-

³⁰ Архів Художньо- меморіального музею Олени Кульчицької.— Г-в/3.— N 1551.

³¹ Там само.— Г-в/3.— N 1550.

³² Колесса Ф. Переднє слово // Матеріали до етнології і антропології. Т. XXI-XXII. Ч. 1. Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка.— Львів, 1929.— С. X-XI.

³³ Могилянський М. Спогади про Володимира Михайловича Гнатюка та листування з ним // Записки Історично-філологічного відділу Української Академії наук.— Київ, 1927.— Кн. 10.— С. 257.

³⁴ Листи Володимира Гнатюка до Івана Панькевича (1920-1926). Упорядкування і підготовка до друку М.Мушинки // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.— Прашів, 1967.— N 3.— С. 190.

гатьох раніших і тогочасних публікацій, присвячених дослідженню пам'яток слов'янської культури, в тому числі і міфології.

В.Гнатюка явно не вдовольняв такий спосіб висвітлення української міфології, не були винятком з цього погляду і кращі на той час праці, що стосувалися цієї проблеми, якими він вважав дослідження відомих учених — словацького Яна (Гануша) Махала (1855-1939) "Нарис слов'янської міфології" (Прага, 1891)³⁵ і чеського Любора Нідерле (1865-1944) "Життя старих слов'ян" (Т. 1-3, Прага, 1911-1916).³⁶ Ці праці вчений виділяв серед обширної літератури зі слов'янської міфології як найбільш науково достовірні ("написані найкритичніше"). Першу з них назвав В.Гнатюк "дуже гарною працею", одиноким досі "добрим підручником слов'янської міфології ще в своїй попередній друкованій розвідці".³⁷

Для з'ясування історії "Нарису української міфології" В.Гнатюка значимі відомості з наведеної цитати про те, що автор бачив цілість цієї праці в обсягу 10-12 аркушів друку, хотів, щоб вона була ілюстрована і що "дещо" вже намалювала для майбутньої книжки О.Кульчицька, його свідчення про те, що на час писання листа (червень 1924) було готовою лише біля половини рукопису і що "ще багато треба дописати"

З останнього виходить, що датування 1918 р. на титульному аркуші автографу нарису не може відноситися до цілості цієї праці, а лише до її початку, можливо, тієї "коло половини", про яку мовиться в листі. Те, що ця праця писалася з тривалими перервами зраджує і характер різних частин рукопису, певні відміни авторського почерку.

Коли все-таки дописувався нарис? Уже в листі від 28 червня 1924 р., себто через два тижні після листа з Гнатюковим "проектом", І.Панькевич повідомляв, що "на жаль", не може дати позитивної відповіді на його пропозиції щодо публікації в Ужгороді його книжок, бо "Товариство "Промісвіт" ледве животіє з матеріальної сторони".³⁸ Отже, надія на друк в Ужгороді мусила відпасти. Дописування праці було, очевидно, пов'язане ще з якимось "проектом" — уже після ужгородського, більш реальним, що послужив стимулом для

продовження роботи над рукописом. Не маючи конкретних даних, відносимо це продовження на ті два роки, які після червня 1924 р. залишалися В.Гнатюкові жити.

У всякому разі "Нарис української міфології" — одна з останніх праць ученого. У свій час для неї так і не знайшлося видавця. Не були надруковані і згадувані вище "книжечки" з народними міфологічними оповіданнями, рукописи яких В.Гнатюк вислав О.Кульчицькій для ілюстрування. А в пізніший, уже в радянський період, коли народна міфологія була відсунута десь далеко на задній план, на публікацію цієї праці В.Гнатюка тим більше не було надії. Навіть дослідники здебільшого залишали її поза увагою або згадували лише побіжно.

(продовження в наступному випуску "Народознавчих Зошитів".)

Музей. Виставки

4 травня — 30 травня 1994 р. "Мистецтво яворівської різьби. Різьба по дереву (с. м. т. Янів Яворівського району Львівської області).

Свої твори представили члени товариства "Фонд ім. Й. Станька" Йосип Станько — засновник школи яворівської різьби, вперше в 1930-х рр. перевів орнамент знаменитих мальованих яворівських скринь на різьбу по дереву. Його традиції продовжують і творчо розвивають сучасні різьбярі, багато з яких є учнями знаменитого майстра. Серед них — С. Мельник, К. Кавас, А. Гула, В. Кадус. На виставці були представлені роботи творців орнаменту молодого покоління різьбярів — С. Тлустого, В. Яремина, М. Канарчика, І. Білика, Д. Патєєва, І. Івасюка, В. Малішевського, Я.Юзишина, А. Пенко. В експозицію виставки органічно ввійшли різьблені касети, скриньки та тарелі Йосипа Станька із фондів музею.

Л. С.

³⁵Machal H. Nákres slovanského bájeslovi.— Praha, 1891.

³⁶Niederle L. Život starých slovanů.— Praha, 1911-1916.— Т. 1-3. Слов'янській міфології присвячені в цій праці, зокрема, перша частина другого тому і додаток. (Прага, 1916).

³⁷Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків.— С. VII.

³⁸Листи Івана Панькевича до Володимира Гнатюка (1910-1926). — С. 82.

На с.45: Олена Кульчицька (в центрі) на відпочинку в колі рідних і знайомих. 1910-ті рр.(?) Фото з архіву художньо- меморіального музею О. Кульчицької.

